

SOLIQLARNI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ TIZIMI VA DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

R. O'.Jakbarov

Oriental universiteti bo'lim boshligi

ARTICLE INFO.

Tayanch iboralar: Davlat byudjeti, bevosita soliqlar, bilvosita soliqlar, soliq tizimi, soliqlar yuki, soliq qonunchiligi, soliqlar mexanizmi, soliq imtiyozlari, egri coliqlap, to'g'ri coliqlap, soliq tushumlari.

Annotasiya

Ushbu ilmiy maqolada soliq tizimini isloh etish, soliqlar mexanizmini yanada takomillashtirish hamda samaradorligini oshirish va rivojlanishi bo'lgan «raqamli iqtisodiyot»ni shakllantirish, shuningdek, soliq sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro norma va standartlarni milliy soliq qonunchilikka implementasiya qilishni jadallashtirish lozim. Mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish, tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun, shu jumladan tartibga solish va soliqlar yukini kamaytirish hisobiga teng raqobat sharoitlarini yaratish, soliq qonunchiligi talablariga rioya qilish tartib-taomillarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida isloh qilish aks ettirilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Kirish

Erkin bozor mexanizmlarini joriy qilish, sog'lom raqobat va xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash Konstitustiyada alohida o'rin tutadi. Hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotini etakchi soha va tarmoqlarining zamon bilan hamnafas faoliyat yuritishiga barcha zarur sharoit yaratib berilmoqda. Biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berilayotgani, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda biznesni soliqqa tortish hayotimizga izchillik bilan joriy etilayotgani erishilayotgan samarali yutuqlarimizning mustahkam poydevorini tashkil etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022 yil 20 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ilg'or tajribalar asosida soliq va bojxona ma'murchiligi jiddiy isloh qilinishi ta'kidlandi:

«Byudjet xarajatlari, aholi va tadbirkorlar oldidagi majburiyatlarimizni qisqartirmagan holda, biznesga soliq yukini kamaytirish bo'yicha ishlarni davom ettiramiz. Jumladan, 1 yanvardan boshlab qo'shilgan qiymat solig'i stavkasini 15 foizdan 12 foizga pasaytirish hisobidan tadbirkorlar ixtiyorida yiliga kamida 14 trillion so'm mablag' qoladi. Lekin biznes muhitini yaxshilash uchun faqat soliqni kamaytirishning o'zi etarli emas.

Birinchi navbatda, ilg'or tajribalar asosida soliq va bojxona ma'murchiligi jiddiy isloh qilinadi»[1].

Soliq sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlar natijasida mamlakatimiz iqtisodiyoti barqaror su'ratlar bilan rivojlanib ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilanishiga zamin yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasida soliq siyosati sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay sharoitlar yaratish va bilvosita soliqqa tortish tizimini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar vositasida keng ko'lamli soliq sohasida islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bilvosita soliqqa tortish tizimini isloh etish, davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish hamda samaradorligini oshirish va rivojlanishi bo'lgan «raqamli iqtisodiyot»ni shakllantirish, shuningdek, soliq sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro norma va standartlarni bilvosita soliqqa tortish tizimiga tadbir etishni jadallashtirish lozim.

Mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish, tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun, shu jumladan bilvosita soliqqa tortish tizimini tartibga solish va soliq yukini kamaytirish hisobiga teng raqobat sharoitlarini yaratish, soliq qonunchiligi talablariga rioya qilish tartib-taomillarini soddalashtirishni taqozo etadi.

Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar to'g'ri va egri soliqlarga yoki bevosita va bilvosita soliqlarga bo'linadi. Bevosita soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqni huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. To'g'ri soliq yukini boshqalar zimmasiga yuklatish holati bu erda bo'lmaydi.

Bilvosita soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin, soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni bilvosita soliqlarning barchasi bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi.

Bilvosita soliqlarning ijobiy tomoni shundaki, ular respublikada ishlabchiqarilgan tovarlarni respublikadan tashqariga chiqib ketishini chegaralaydi, mamlakat ichida tovarlarning serob bo'lishiga yordam beradi hamda inflyatsiya darajasini (muomaladagi ortiqcha pul massasini) birmuncha jilovlab turadi. Bilvosita soliqlar stavkasining asosli ravishda oshirilishi korxonalar faoliyatining moliyaviy yakuniga to'g'ridan-to'g'ri ta'siretmaydi, ya'ni investition faoliyatini qisqartirmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Professor Q.A.Yahyoevning fikricha, "Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar egri va to'g'ri soliqlarga yoki bevosita va bilvosita bo'linadi. To'g'ri soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq, to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqni huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. To'g'ri soliq yukini boshqalarga tortish holati bu erda bo'lmaydi. Bu soliqlarga hamma daromadidan to'lanadigan va barcha mulk soliqlari kiradi.

Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilardir (xizmat ko'rsatuvchilardir). Lekin soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni haqiqiy soliq to'lovchilar bu erda yashiringan." - deb ta'rif bergan. [2].

Professor A.V.Vahobov, A.Jo'raevlar bilvosita soliqlarga to'xtalib, "Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin, soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni egri soliqlarning barchasi bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi" deb fikr bildirishgan. [3]

M.M.Shadurskaya, E.A.Smorodina, T.V.Bakunovalar bilvosita soliqlarga to'xtalib, "Bilvosita soliqlar - bu tovarlar va xizmatlar tarifiga qo'yilgan qo'shimcha narx ko'rinishidagi soliqdir" deb ta'rif berishgan. [4]

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada xorijiy va mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining soliqlarni turlari, soliqlarni O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida tutgan o'rni, soliqlarni o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan ilmiy asarlari o'rganilgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi

ma'lumotlarining tahlilida statistik ma'lumotlarni guruhlash, solishtirma tahlil, tanlama kuzatuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida adabiyotlar qiyosiy tahlili, mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, guruhlashtirish va qiyosiy taqqoslash, iqtisodiy-statistik tahlil va solishtirma tahlil, tanlama kuzatuv usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

2021 yilda Davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi bevosita 35,8 % va bilvosita soliqlarning 34,2 % nisbati saqlanib qoldi. Daromadlar tarkibidagi turli soliqlarning nisbati dinamikasi 1-diagrammada ko'rsatilgan.

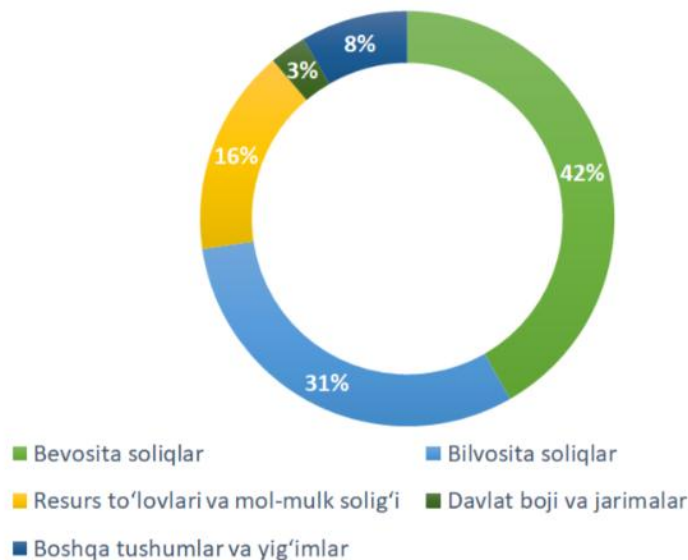

1-diagramma. Davlat byudjetining umumiy daromadlaridagi ulushi (%)

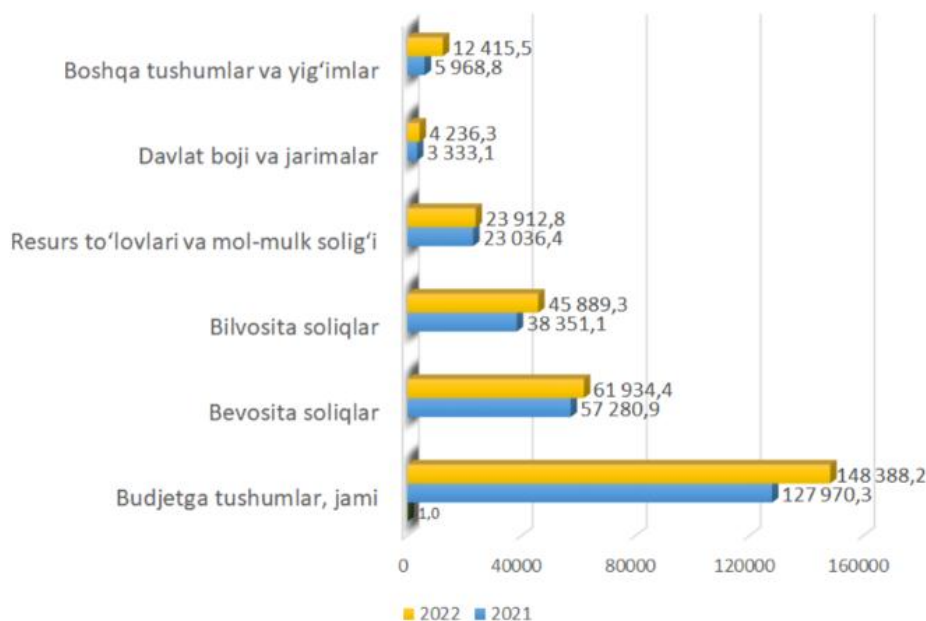
2-diagramma. 2022 yil 31 dekabr jami tushumda soliq turlarining ulushi (foizda)

2022-yil 31-dekabr holatiga budjet tushumlarining ulushi (foizda)

3-diagramma. 2022 yil 31 dekabr holatiga byudjet tushumlarining ulushi (foizda)

2021-2022-yil 31-dekabr holatiga budjet tushumlari (mlrd.so'm)

4-diagramma. 2021-2022 yil 31 dekabr holatiga byudjet tushumlari (mlrd. so'm)

Davlat byudjeti daromadlari tarkibiga so'nggi uch yildagi soliq siyosati choralarining o'zgartirilishi, ilgari berilgan soliq imtiyozlarining bekor qilinishi, iqtisodiyot sektorlarida olib borilayotgan islohotlar hisobiga soliq bazasining kengaytirilishi, shuningdek xom ashyo tovarlari narxlarining dinamikasi ta'sir ko'rsatdi.

Soliq tushumlari tarkibining o'zgarishi soliqlarning ayrim turlari bo'yicha soliq to'lovchilar sonining ko'payishi bilan ham bog'liq.

2021 yilda bilvosita soliqlar bo'yicha tushumlar o'tgan yil bilan solishtirganda 9,9 trln. so'mga 21,2% oshib, 56,3 trln. so'mni tashkil etdi.

2021 yilda soliq va bojxona organlari tomonidan ma'murlashtiriladigan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tushumlar 52,8 trln. so'mni tashkil etdi (qoplash summalarini hisobga olmaganda) yoki 2020 yil bilan solishtirganda 12,6 trln. so'mga oshdi.

1- jadval 2023 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari prognozi

		mlrd so'm
T/r	Ko'rsatkichlar	Summa
	Jami — daromadlar	232 607,1
1.	Bevosita soliqlar	73 955,9
1.1.	Foyda solig'i	42 848,3
	<i>shu jumladan:</i>	
	«Navoiy kon-metallurgiya kombinati» akstiyadorlik jamiyati	11 252,6
	«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» akstiyadorlik jamiyati	5 265,5
1.2.	Aylanmadan olinadigan soliq	2 811,7
1.3.	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	28 295,8
2.	Bilvosita soliqlar	88 411,3
2.1.	Qo'shilgan qiymat solig'i	63 775,4
2.2.	Akstiz solig'i	17 883,9
	<i>shu jumladan:</i>	
	<i>alkogol mahsulotlari, shu jumladan pivo</i>	2 339,0
	<i>tamaki mahsulotlari</i>	2 439,4
	<i>mobil aloqa xizmati uchun akstiz solig'i</i>	1 003,3
2.3.	Bojxona boji	6 752,0
3.	Resurs soliqlari va mol-mulk solig'i	26 473,2
3.1.	Mol-mulk solig'i	4 332,6
3.2.	Er solig'i	5 805,5
3.3.	Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	15 535,6
	<i>shu jumladan:</i>	
	<i>noruda qurilish materiallari bo'yicha</i>	755,5
3.4.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	799,5
4.	Dividendlar	29 532,2
	<i>shu jumladan:</i>	
	«Navoiy kon-metallurgiya kombinati» akstiyadorlik jamiyati	16 050,4
	«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» akstiyadorlik jamiyati	9 481,7
5.	Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan boshqa tushumlar	14 234,6

Manba. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 dekabrda O'zbekiston respublikasining «2023 yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida»gi qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida PQ-471-son qarori 2022 yil 31 dekabr holatiga byudjet tushumlarining

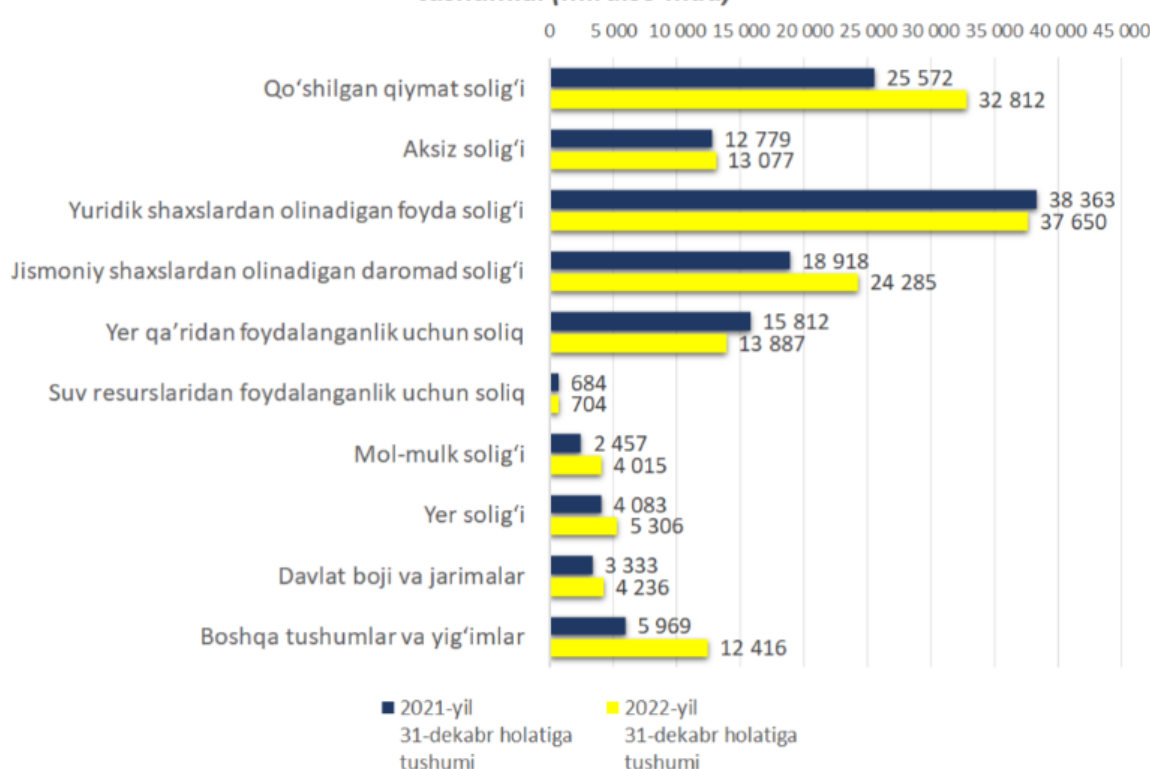

ulushi bevosita soliqlar 42 foiz, bilvosita soliqlar 31 foiz, resurs soliqlari va mol-mulk solig'i 16 foiz, boshqa tushumlar 8 foiz va davlat boji va jarimalar 3 foizni tashkil etgan. (3-diagramma)

2022 yil 31 dekabr holatiga byudjet tushumlarining ulushi bevosita soliqlar 61934,4 mlrd. so'm, bilvosita soliqlar 45889,3 mlrd. so'm, resurs soliqlari va mol-mulk solig'i 23912,8 mlrd. so'm, boshqa tushumlar 12415,5 mlrd. so'm, va davlat boji va jarimalar 4236,3 mlrd. so'mni tashkil etgan. (4-diagramma)

2023 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari prognozi bo'yicha jami daromadlar 232 607,1 mlrd. so'm bo'lib, shundan bevosita soliqlar 73 955,9 mlrd. so'm, bilvosita soliqlar 88 411,3mlrd. so'm, resurs soliqlari va mol-mulk solig'i 26 473,2 mlrd. so'm, boshqa tushumlar 14 234,6 mlrd. so'm, va dividendlar 29 532,2 mlrd. so'mni tashkil etgan.(1-jadval)

Soliq turlari bo'yicha 2021-2022-yil 31-dekabr holatiga budjetga tushgan tushumlar (mlrd.so'mda)

5-diagramma.Soliq turlari bo'yicha 2021-2022 yil 31 dekabr holatiga byudjetga tushgan tushumlar (mlrd. so'm)

Xulosa va takliflar

Yuqorida aytib o'tilganidek, bevosita va bilvosita soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Evropa mamlakatlarida bilvosita soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Jahon soliq amaliyotida Davlat byudjeti daromadlari tarkibida bevosita va bilvosita soliqlarning nisbatiga qarab u yoki bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasiga baho berish mumkin. Evropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida bilvosita soliqlarning salmog'i 45 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 55 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 15-20 foizni tashkil qiladi.

Soliqlarni O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida ahamiyatini oshirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish doirasidagi eng ustuvor vazifa bo'lib, bilvosita soliqlar yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanadi.
- Bilvosita soliqlar bo'yicha soliq qonunchiligiga kiritilayotgan o'zgarishlar va qo'shimchalar O'zbekiston aholisi turmush darajasini yaxshilash va yalpi daromadlarni oshirishda asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi.
- Tadbirkorlik sub'ektlariga ham bilvosita soliqlar yukini tizimli engillashtirish orqali ularni real daromadlarini oshirib mahsulot tannarxiga ta'siri kam bo'lishini ham hisobdan chetda qolmasligi kerak. Buning natijasi ishlab chiqarilgan maxsulotlar (ko'rsatilgan xizmatlar) doirasini izchil o'rganib chiqish va soliq mexanizmini ko'zda tutilgan imtiyozlar doirasini yanada kengaytirish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2023 yil - «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» Bunyodkor xalqimiz mustaqiligimizni mustahkamlab, barqaror taraqqiyot yo'lida dadil ildamlayveradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi "Xalq so'zi", 2022 yil 21 dekabr, № 272 (8334)
2. Yahyoev Q.A.Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti—Toshkent: Fan va texnologiyalar markazi, 2003.40-bet
3. Vahobov A.V., Jo'raev A.S.Soliqlar va soliqqa tortish.—Toshkent: Sharq, 2009.53-bet.
4. М.М.Шадурская, Е.А.Смородина, Т.В.Бакунова; Налоги и налогообложение: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Екатеринбург: 2019.207 стр.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlarining 2021 yildagi ijrosi bo'yicha dastlabki natijalar. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi ma'lumotlari
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 sentyabrda "Soliq maslahati sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4846-son qarori
7. O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi. (yangi tahriri). Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 dekabrda O'zbekiston Respublikasining «2023 yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida»gi qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida PQ-471-son qarori
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabrda "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6098-son Farmoni
10. Рўзиев, А., & Хуррамов, А. (2022). ИҚТИСОДИЁТА РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ МАСАЛАЛАРИ. Академические исследования в современной науке, 1(13), 213-219.
11. Рўзиев, А., & Хуррамов, А. (2022). РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШДАГИ МУНОСАБАТЛАР. Development and innovations in science, 1(13), 29-35.
12. Хуррамов, А. Х. (2019). Умумтаълим мактабларида касб-хунарга йўналтиришда профили синфларнинг ўрни.

13. Хуррамов, А. Х. (2022). INFORMATIKA DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 10(11), 175-178.
14. Хуррамов, А. Х. (2022). ОБЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СИСТЕМ. Uzbek Scholar Journal, 10, 248-253.
15. Гулбаев, Н. А., & Хуррамов, А. Х. (2022). ОБЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СИСТЕМ. О'ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(13), 100-105.